

Lengyel András

Érintkezés és áramlás

Network-elemzés II.

B-BT-nak

A dedikáló aktusokból kirajzolódó network „kemény” szociológiai szerkezete (vö. Network-elemzés I.) érdemi információ, de az így kirajzolódó társadalmi képlet túlzottan „egyszerű”. Az például, hogy a dedikáló mely etnikai/származási csoportokkal érintkezett, s ezeknek a csoportoknak az érintett tagjai a nagy munkamegosztási rendszerben (s következképpen a társadalmi hierarchiában) hol helyezkedtek el, fontos, de egyéb életrajzi stb. adatok ismeretében már nem igazán meglepő. Inkább megerősítő evidencia, semmint megvilágosító „új” fölismerés. Még akkor is így van ez, ha a dedikációs network finomít és árnyal a képen, s főleg mindent konkrétabbá tesz. Igazolja az intuitív sejtéseket, s mindezt kontextusba is helyezi.

A network azonban nem statikus valami, hanem mozgásban lévő, közvetítő kapcsolatháló. Olyan hálózat, amely a személyes érintkezés bázisán médiumként működik, amelyen sok minden keresztül megy. Eljut a dedikálótól a címzettig. (És többnyire visszafelé is működik e folyamat). Mi megy keresztül ezen a médiumon? Mindenekelőtt (de korántsem kizárólagosan!) maga a dedikátum-hordozó könyv. A dedikált könyv tartalma érintkezésbe kerül a címzettel, aki elolvassa a könyvet, vagy legalábbis belelapoz, ízlelgeti. Ez az összefüggés a hagyományos filológia számára is evidens (a „hatástörténeti” szöveg-filológia erre épül, kimutatja például, hogy x verse „hat” y-ra). Az ilyesféle közvetlen, s viszonylag jól megfogható, azonosítható, leírható „hatásoknál” azonban van egy rejtettebb, lappangó hatás is, amely a kapcsolathálón keresztül jut érvényre. S ez – a hagyományos filológiai várakozással szemben – sokkal fontosabb, mint az úgynevezett „közvetlen”, két mű között fölfedezhető hatás, az intertextualitás. A dedikátum ugyanis, amely a könyvtest révén ránk maradt és érzékelhetővé tesz egy személyközi viszonyt, lényegéből adódóan mindig két szociokulturális pozíció szimbolikus viszonyát fedi föl. Vagy úgy is fogalmazhatunk, kapcsolatot teremt két szociokulturális pozíció között. Két ilyen pozíció pedig mindig az egymás közötti látens információáramlás helyzetében van. Viszonyuk, mondhatnánk, kvantum-természetű. Közvetlen újabb interakció nélkül is kommunikál egymással. A két rokon, de mégis különböző pozíció jelt ad magáról, s ezt a jelet a másik – a tudatosság valamilyen fokán – veszi is. Van valamilyen, a dedikáló gesztus által is erősített viszonya, képe a másik pozícióról. (Nota bene: ez jóval több és lényege szerint más, mint a személyes szimpátia, érdek alapú számítás vagy kényszer viszonya; itt, két személy közt, a társadalom kommunikál önmagáról. A vevő, a társadalmat veszi, fogadja magába.)

Ez a dedikációs kapcsolathálón keresztül fölmérhető jelforgalom meglehetősen összetett, sok elemű folyamat. Egyik szintjét könnyebben, a másik szintjét nehezebben lehet megragadni, de ez a nehezebben megragadható és leírható szint is létezik. Mivel e jel-folyamatnak több, valamilyen mértékben elkülöníthető (s így külön is elemezhető) szintje van, érdemes ezeket külön-külön áttekinteni.

*

Vegyünk egy egyszerű, sima esetet. Ha azt olvassuk a *Meredek út* (1938) egyik példányában, hogy: „*Bélának régi barátságával és szeretettel Miklós*” – akkor ez, látszólag, nagyon alacsony információértékű dedikátum. A szűkszavúság azonban, mint oly sok más esetben is, itt is valójában csak retorikai inverzió: nem a semmitmondás gesztusa, hanem éppen a bizalmas, meghitt viszony fejeződik ki benne. Radnóti itt Reitzer Bélának, a „Művkoll” (azaz a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma) volt titkárának, régi „klikktársának” ajánlja könyvét. Aki tudja, ki volt Reitzer, s mi volt a „Művkoll”, az tudja, itt az értelmiségi ifjúság egyik fontos orientációalakító csoportjának két, zsidó származású, de bonyolult identitásképletű tagja kapcsolódik (ismét) össze, már a csoport formális fölbomlása után, akkor, amikor a csoport egyik része, a budapesti különlet idején is tovább ápolja a régi összetartozást, fönttartja a diákkorban kialakult szolidaritást. Reitzer jogvégzett, széles körűen művelt szociológus volt, egy illúzióktól sem mentes, „balos” pedagógiai könyvvel a háta mögött, s néhány fontos szociológiai tanulmánnyal a tarsolyában, akinek – s ez sem lényegtelen – legjobb barátja Bibó István és Erdei Ferenc (két kivételesen tehetséges nemzsidó intellektus) volt, ám nexusai zöme a származási közösséghez kapcsolódott. József Attila, „progresszív” értelmiségi volt, tele – nem érthetetlen – szorongásokkal, orientációs bizonytalanságokkal, asszimilációs és disszimilációs ingadozásokkal. Aki úgynevezett egyéves önkéntessége idején büszkén viselte tűzértiszti uniformisát, s olyanokkal barátkozott össze, mint a vele együtt szolgáló Pálffy-Oesterreich György, de meg kellett tapasztalnia a kirekesztettség élményét is (utóbb például ő is munkaszolgálatos lett), s a harmincas évek közepétől-végétől megélték a zsidó hagyományok iránt. Könyvtárában megszaporoztak a zsidó tárgyú vagy/és cionista könyvek, füzetek – az antiszemita Kovács Alajos statisztikai kiadványától a Tóra-értelmezéseken át, mondjuk, Buber esszéiig. Tudjuk, már Pesten élve is, mindvégig összejárt a Radnóti házaspárral. Radnóti számára Reitzer pusztán léte is az asszimilációs hajlandóságú, frusztrált zsidóság tapasztalatának egyik közvetítője lehetett, s kifejezte e tapasztalat belső, már részben verbalizált feszültségeit is. (Maga a kapcsolat, szó szerint, a síron túlig tartott. Reitzer személyes networkje tette ugyanis lehetővé, hogy a mind Reitzer, mind Radnóti iránt „elkötelezett” Ortutay Gyula, Reitzer régi barátjának, az immár „katpolos” Pálffy tábornoknak segítségével kinyomoztathatta meggyilkolt barátai sorsát, s így eljuthatott Abdára is. Azaz a „Bori notesz”-ig. A notesz irodalomtörténeti jelentősége pedig ma már alig becsülhető túl.)

De kérdés: a „jelvevő” Radnóti számára ténylegesen mit közvetített ez a – Reitzer Béla nevével jelölhető – network-pozíció? Sok mindent. Közvetlenül és közvetve, manifeszt és implicit formában egyaránt. A kapcsolatháló e pozíciójának elemzése éppen ezt az összetett közvetítési folyamatot kell hogy föltárja.

*

Az általánosítás szintjén azt mondhatjuk, két network-pozíció közötti érintkezésnek mindig van egy „életrajzi”-eseménytörténeti váza. A két szereplő találkozik, együtt cselekszik vagy legalábbis kommunikál (beszélget, levelet ír, telefonál, üzen stb.). Ez az eseménytörténeti váz a hagyományos, „pozitivisták” filológia eszközeivel is jól rekonstruálható. A részletesség „csupán” forrásadottság kérdése. Két véglet viszonylag jól leírható: a gyakori, rendszeres találkozás (összejárás, együttcselekvés) az „erős” kapcsolat jele, a ritka, esetleges találkozás a „gyöngye” kapcsolat tünete. A modern korban számottevő jelzés lehet a kommunikáció (levelezés, telefon, stb.) gyakorisága, illetve esetlegessége is. Vannak esetek, amikor az érintkezés súlypontja a személyes találkozásokról a közvetett, mediális kommunikációra helyeződik át. Az ilyen, mondjuk így, „levélkapcsolat” (ma: akár ímélekapszolat) kettős természetű: hiányzik belőle/mögüle a személyes, metakommunikációval is kísért kontaktus élménye (ennyiben tehát „gyöngye” kötés), ugyanakkor

rendszeressége és gyakorisága révén, „erős” információtartalma lehet. Ez utóbbi a két véglet (erős illetve gyöngye között) mint „egydimenziós” – verbális – kötés írható le. Ez a „váz” a maga szikár adatszerűségében, mondhatnánk fenomenológiai tisztaságában, szociológiailag erős és jól értelmezhető jelzés.

Ez a váz azonban csakugyan váz, nem helyettesítheti a „tartalmi” elemzést.

Az ilyen váz körül ugyanis kirajzolódik legalább három jól elkülöníthető, leírható és értelmezhető dimenzió, amely a két network-pozíció közötti közvetítés három rétegét mutatja meg. Ez a három réteg a következő: (1) Az érintkezés érületi/mentális dimenziója; (2) az érintkezés elsődleges kommunikatív tartalma, és (3) az érintkezés közvetítette szimbolikus reprezentációk sorozata.

(1) Az első réteg az érületi/mentális dimenzió evidens összefüggésnek látszik: akinek könyvet ajánlok, vagy akitől dedikációt kapok, azzal „jóban vagyok”. Ez, felületes megközelítésben, csakugyan így is van. Ellenségeinknek ritkán ajánlunk könyvet (bár ilyen is előfordul, József Attila például megette ezt Pintér Jenővel és Németh Lászlóval is!); az ajánlás általában az összetartozás megerősítő gesztusa. Azoknak szól, akiket tisztelünk vagy/és szeretünk. Ennek a magatartásnak azonban önmagában is több rétege van: a) a baráti érzelmek kifejezése és megerősítése; b) az elvi összetartozás kifejezése; c) a másiknak mintaként való elismerése; d) a szövetségkeresés, stb. Általában az együvé tartozás szimbolikus, ám egyben mégis gyakorlatias gesztusa, vagy a már létező csoporthoz tartozás kifejezése és megerősítése, vagy egy ilyen potenciális csoport építésének gesztusa. De mindenképpen affirmatív, kapcsolaterősítő gesztus. Célszerű azonban elkülöníteni e folyamatok eltérő szociológiai tartalmát (például barátság, fegyverbarátság, azaz szövetség) vagy a csoporton belüli hierarchiába való betagozódás igényét. Utóbbi különösen fontos, mert egy szociometriai viszonyt képez le. (Amikor, Kosztolányi javaslatára József Attila „hódolat-tal” ajánlotta egyik versét Babitsnak, akkor ez a feszültséggel teli, de szociológiailag is jól értelmezhető viszony fejeződött ki a fiatalabbik költő kényszerű gesztusában.) Az ajánlás az irodalmi hierarchia elismerését, a dominancia elfogadását is jelezheti. (A fordítottja ritkább, de előfordul: a „mester”, mintegy befogadja a követőt, például a tanítványt.) Mindez az informális csoportképződés mentális kísérőjelensége és egyben eszköze is.

Mondhatnánk, csoportszociológia – ajánlásokban elbeszélve.

(2) Az elsődleges kommunikáció verbális tartalmai. Elvileg és látszólag ez a hozadék parttalan. A kommunikátum két network-pozíció között, vélhetnénk, bármi lehet. Ez azonban illuzórikus föltevés. A tartalomszolgáltatást a két network-pozíció viszonya eleve behatárolja. Egy-egy pozíción belül a világ percepciója mindig meghatározott módon és tartalommal történik, és csak e percepciók eredményeit lehet közvetíteni a másikhoz. Ez mindenkor csoport- és státuszspecifikus ismereteket jelent. Az egyén személyes kvalitása ugyan gazdagítja és finomítja a csoportra jellemző közös tudást, de a csoporthoz tartozás ereje limitálja a közös tudás egyéni karakterét. Az érdekes itt éppen a közös tapasztalat – s a közös tudástól való egyéni eltérés távolsága. S természetesen a másik network-pozíció karaktere is behatárolja a lehetséges kommunikátumot. A mindenkori címzett vélelmezett (kikövetkeztetett) elváráshorizontja behatárolja a neki szóló üzenet lehetséges „tartalmait”. Vannak közösen preferált témák és tartalmak, s vannak közösen ignorált témák is. Mindkét pozícióban tudjuk, kit és miért kell dicsérni, s kit és miért illik szidni. Az e közös preferenciáktól való alkalmi érdemi eltérésnek mindig külön jelentése és szerepe van. S mindig vannak domináns beszéd tárgy is – ezek szerepe a viszony megerősítése, ápolása.

E tartalmak rekonstruálásának lehetnek közvetlen forrásai (például a levelek), s lehetnek közvetett, másodlagos forrásai (például mások egyidejű vonatkozó híradásai, másodlagos lejegyzésekben, stb.). A lényeg ezeknek a forrásoknak a speciális „faggatása”, idevágó hozadékuk fölismerése. Mértékkel az utólagos, retrospektív források információi

is hasznosíthatók. Az elemzés nézőpontjának világos meghatározása azonban mindegyik forrástípus esetében perdöntő.

(3) A network-pozíciók közötti közvetítés legfontosabb, ám leginkább újszerű megközelítést igénylő rétege kétségkívül a harmadik: a szimbolikus reprezentációk sorozata. Az ilyen reprezentációk is a személyesből indulnak ki, de egy magasabb, személyek fölötti szféra körébe tartoznak. A világ percepciójának csoportspecifikus leképezése mindig közös teljesítmény. Ez már nem az egyéni-esetleget mutatja, hanem azt, ami az egyéni percepciókból, egy-egy csoport keretein belül, a csoport nem föltétlenül tudatosult érdekei mentén közös nevezőre helyeződik. Nyelvi anyagról van szó, a történeti-szociológiai helyzet és a szimbólumalkotó nyelvi képzelet közös projekciójáról, érdek-, helyzet- és vágy történetileg lehetséges kivetítéséről. Fogalmak, sztereotípiák és elbeszélések szövődékéről, amelyben tudatos intellektuális erőfeszítés és öntudatlan, irracionális készzetések ideiglenes képzeleti egyensúlya jön létre, a megszilárdulás és a fölbomlás határhelyzetében. Az ilyen szimbolikus reprezentáció leképezi a történeti „valóságot”, állást foglal az erők konfliktusában és orientál. Van egy manifeszt és egy látens, lappangó jelentése, s a kettő olykor széttart, olykor összerendeződik, de bizonyos feszültség közöttük mindig fennmarad.

Ez a szimbolikus reprezentáció, természetéből adódóan, a nyelv történeti-kognitív elemzésével tárható föl. Ebben van nehézsége, s ebben rejlik történeti hozadéka is.

Praktikus szempontból megkülönböztethetünk egyszerű és összetett reprezentációkat (noha természetesen az „egyszerű” sem olyan nagyon egyszerű fejlemény). Az „egyszerű” a szó szintjén megjelenő elemi forma, a nyelvtörténet tanulsága szerint a szavak végső soron valamiképpen mind e kategóriába tartoznak, s tudattalan lélektani projekciók eredményei (legfőleg ez a természetük mára többé-kevésbé elhomályosodott). Itt, elemzési segédeszközként hivatkozhatunk Thass-Thienemann Tivadar immár magyarul is olvasható művére, *A nyelv interpretációja* című könyvére. Az összetett reprezentációk a szó szintjén keletkező formák speciális szövődékei, bonyolultan strukturált alakzatgyüttesei. Költészet voltaképpen az ilyen reprezentációk fölfejtése nélkül nem érhető meg. S az adekvát versértés kognitív előfeltétele éppen ezeknek a szimbolikus reprezentációknak és a bennük testet öltő jelentésrétegeknek a fölismerése.

*

Egy ilyen szimbolikus reprezentációt érdemes közelebbről is szemügyre venni.

József Attila egyik nevezetes, kiemelkedően fontos verse, az *Eszmélet*, amelynek értelmezéséről cikkek, sőt könyvek sora szól. Ennek XII. darabjában van egy szempontunkból is fontos motívum: a sötétben elsuhanó vonat ablakaiban fölvillanó „fúlkefény”. Ezek a gyorsan fölvillanó, majd mindjárt a sötétségbe visszahulló fényvillanások kétségtelenül a vasút mellett lakó, a közlekedő vonatokat megfigyelő költő autopsziás tapasztalatai – látta, amit leírt, amit versbe emelt. De erre a vizuális percepcióra, és saját észlelése értelmezésére már előzetesen, mondhatnánk történetileg kondicionált volt; személyes tapasztalata is a fényvel és sötéttel kapcsolatos szimbolikus reprezentációk sorába illeszkedik bele. Egy hosszan alakuló szimbólumalkotó projekció húzódik meg mögötte. A nyelvtörténet tanulsága szerint önmagunknak a sötétségből kiváló fényvel való azonosítása ősi képzet, ősi nyelvalkotó lélektani projekció. Ez a fényvel való azonosítás az alapja sok mitológiai történetnek, s később kulturális, sőt politikai metaforák alapja is lett. Ez munkál a nyelvben, amikor például a „felvilágosodásról”, vagy éppen a „fény századáról” beszélünk. De ez, illetve ennek inverze érhető tetten akkor is, amikor – nyilvánvalóan tendenciózusan, ám nem minden alap nélkül – „sötét középkorról” esik szó. A szimbolikus reprezentáció tárgyát alkotó, metaforaképző szerepű fény spirituális gesztusokban is tetten érhető – gondoljunk csak a halottainkért gyújtott temetői mécsesek lángjára. A fény és a sötét ott

is mint összetartozó mentális tapasztalat két oldala, élet és halál szimbóluma jelenik meg. A fény képzet- és gondolkodástörténete adatok tömegét hozná fölszínre, a fényben és a sötétben nagyon ősi és nagyon mély emberi tapasztalat nyelvi projekciója zajlik – mind a mai napig. József Attila képzeletének újdonsága, költői truvája az, hogy a vonatablakok megjelenítésével ezt a fényt megsokszorozza, pillanatnyivá teszi (hiszen mindjárt el is tűnik e fény sorozat a sötétben), ugyanakkor mindegyikkel azonosítja is magát. („én állok minden fülkefényben”). A gyorsan föl- és eltűnő látvány és a föl villanó pillanatnyi fényekkel való azonosulás pedig a kontempláció lehetőségét és igényét szüli meg. A tűnődés helyzetét és alkalmát. Nem minősít, „csak” belemélyed a látvány értelmezésébe; maga a leírás is a szimbolikus percepció része lesz, és egy újabb reprezentáció születik vele meg.

Vegyük észre, a fülkefény tematizálása nagyon hosszú és összetett közvetítési folyamat eredménye. E folyamat filológiai szétszalazása, a versalkotó személyes projekció „logikájának” megértése az irodalomértelmezés olyan feladata, amely elodázható ugyan, de végleg és teljesen meg nem kerülhető. Lelkem közvagyom – mondhatta joggal a költő.

*

A szimbolikus reprezentáció megszületéséhez vezető közvetítési folyamatot olykor viszonylag jól föl lehet deríteni. Ha József Attila leírja például azt (versben és kötet címben is!), hogy: „*Döntsd a tőkét*”, akkor erről a szókapcsolatról ma már sok mindent el tudunk mondani. A kognitív folyamat (s eredménye), elég jól megközelíthető, föltárható.

Mindenekelőtt: a frazéma manifeszt jelentése kettős. Egyszerre jelenti a fát kitermelő favágó munkáját, aki a tőkét, azaz a fa meghatározott részét is fejszéjével illeti, és a gazdasági és politikai értelemben használt tőkevagyon politikai fölszámolóját, „megdöntőjét”. A vers (s maga a versalkotó személyes intenciója is) mindkét jelentést játékba hozza, de nem önkényesen. A szimbolikus reprezentációban, a nyelv logikája és a szóalkotó projekció lélektana együtt, egymást erősítve működik. Még akkor is így van ez, ha a kommunikátum egésze nyilvánvalóvá teszi, hogy a szimbolikus – politikai – jelentés a szándékolt és a domináns.

S itt a politikai jelentés föltárása közben viszonylag jól megragadható a nyelvi szimbolikus közvetítések sorozata. Az egész reprezentáció háttérében a tőke logikát érvényesítő kapitalizmus, mint gazdasági és politikai rendszer áll. Hogy e megközelítésen belül is a tőkére, mint olyanra helyeződik a hangsúly, az a tizenkilencedik század gondolkodástörténetének alighanem legnagyobb hatású kritikai művére, a Marx alkotta *Das Kapital*nak hatástörténetére vezethető vissza. Marx tőkekritikája nemcsak átalakította az eurázsiai gondolkodástörténetet, nem csak politikai mozgalmakat és pártokat generált, de a gazdaságtól és a politikától távolabbi tudásformákat is jelentősen befolyásolta. A mű számos kiadásban és számos nyelven megjelent, így magyarul is. Költőnknek meg is volt a Gúth Antal fordította magyar edíció, méghozzá a jelek szerint a kiadó (Julius Fischer Verlag) magyar vezetőjének, Gömöri Gyulának ajándékaként. E fordítást József Attila nem csak olvasta, de – saját kezű bejegyzéseinek tanúsága szerint – a fordítást korrigálta, javította. Gömöri Gyula József Attila networkjének egyik „eleme” volt, költőnk gyakorlatát ismerve valószínűsíthető, hogy Bécsben ő is adott ajánlással „ékes” példányt verseinek kötetéből a kiadónak. (A példány, sajnos, jelenleg lappang.) József Attila marxista tájékozottságáról közvetlen és közvetett adatokból viszonylag sok minden mégis tudható, az úgynevezett Schönstein-füzetekről recenziót is írt. Elméletalkalmazói gyakorlatának pedig sok írásos dokumentuma is van. Szempontunkból, a személyes network közvetítő szerepére vonatkozóan azonban ezeknél érdekesebb az „orvos”, Danzinger Ferenc, aki marxista politikai irodalommal látta el a költőt, s aki nem is véletlenül – legalább két dedikált József Attila-kötet megajándékozottja volt. A harmincas évek elején, néhány évig, nagyon szoros kap-

csolatban álltak; „erős kötésről” volt szó. Más megközelítésben érdekes e folyamat megértése szempontjából egy másik network-tag, a költőtárs Illyés Gyula is. Ekkoriban ő is „marxizált”, s nagyon bonyolult – ambivalens – viszony fűzte őket egymáshoz. Kölcsönös méltánylás és (utóbb) konfliktusokba is átcsapó rivalizálás egyaránt jellemezte viszonyukat. József Attila számára, bár ma már tudjuk, ő volt a nagyobb, jelentősebb alkotó, fontos volt ez a viszony: Illyésben a tehetséges, s ugyanakkor sikeres alkotót látta, „aki tudta kezelni karrierjét”. Ez a komplikált, de erős érzelmi kíséretű kapcsolat fölértékeli jelen összefüggésben azt a tényt, hogy közös, játékos- pózoló fotósorozat készült róluk, amint éppen „döntik a tőkét”. A fotók a fára emelt fejszét (azaz az imitált tőkedöntést) és a fára fölrakott Döntsd a tőkét-kötetet egyaránt s egyszerre mutatják. Ez legalább két dologról árulkodik: a „tőkedöntögetős” szimbolikus reprezentáció kettős jelentésének ismeretéről, tudatos fölhasználásáról – s az együttműködést immitáló szerepjáték kölcsönös szimbolikus, mert fotón meg is örökített vállalásáról. A gesztusközösségről.

Mindhárom network-pozíció (Gömöri, Danzinger, Illyés) közvetített valami lényegest az adott szimbolikus reprezentáció megszületéséhez és jelentéséhez. Újra, s konkrét esetben is aláhúzza a tényt, hogy minden ilyen reprezentáció bizonyos mértékig kollektív teljesítmény.

Maga a költő tisztában is volt vers- és kötetcímének, mint szimbolikus reprezentációnak a szerepével. Könyvéből jó néhány példányt ismerünk, amely nyíltan utal erre: Döntsd! – olvashatjuk az ajánlásokban is a szerzői utasítást.

*

Az áramlás során kialakuló/közvetítendő szimbolikus reprezentációk jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Nem árt tehát, ha még egy, újabb konkrét példán keresztül is közelítünk mibenlétének és szerepének megértéséhez.

Van Radnótinak egy sok szempontból fontos verse, a *Sem emlék, sem varázslat*. E vers hangütése, magatartáskifejező letisztultsága, összegző jellege határhelyzetben mutatja a költői beállítódást: összegzi az addigi „Radnótit”, s utat nyit a „kései” nagy verseknek. Ennek, egyebek közt, van egy fontos részlete, amely – önértéken túl – demonstrációként is megérdemli figyelmünket. „Szabad szerettem volna lenni mindig, s örök kísérték végig az úton.” Helyzet- és létösszegző szimbolikus reprezentáció ez, döntő jelentőségű önmeghatározás. A dichotomikus szerkesztés tiszta képletet eredményez: szabadságvágy és a rabság realitása nem csak a vágy és a realitás ellentétét emeli ki, nem csak a vágy univerzális – pozitív – perspektíváját jelöli ki, de ellenpólusát, az „örök” jelenlétét is rögzíti. Az örök, akik itt kimetszik az én-t a szabadság lehetőségéből, már nem fenyegető potencialitást képviselnek, hanem konkrét, itt s most megmutatkozó szabadságdeficitet. A szabadsághiány itt már a szabadság ellenpólusaként tárgyiasul: ezek az örök már működésben vannak. Radnóti életrajzának eseménytörténete a szabadságvágy történeteként is elbeszélhető. Diákkori extravaganciái éppúgy idetartoznak, mint a „növelő közösségbe”, a művészeti kollégiumba való bekapcsolódása – s olyan barátságai, mint a már említett Reitzer Bélával való tartós érintkezés is, ennek a szabadságvágnak a meg- és kiélési lehetősége volt. Reitzer s a többiek barátsága is ezt a vágyat affirmálta. A Reitzer nevével jelezhető network-pozíció tehát ennek az igénynek és tapasztalatnak a személyi közvetítőjeként és megerősítőjeként is számontartható. Azaz szabadságvágya nem valami egyéni szeszély vagy „deviancia” volt, hanem mint igény és törekvés is közös, szociológiai realitás. Radnóti vágya, legalább egy közösségben, visszaigazolódott, a „normalitás” jegyeit mutatta – ezért szilárdulhatott és maradhatott meg. „Jó” korokban ez a vágy kimondatlanul is természetes, rossz, szabadsághiányos korokban viszont (s többnyire az emberi történelem korszakai ilyen szabadsághiányosak) maga az igény is megőrzendő, fönntartandó

mentális feladat: teljesítmény. Nem árt, ha vannak hozzá társak. S ahogy a szabadságvágy is közvetítendő (s affirmálandó) mentális tartalom, úgy az ellenpólus, a rabság realitása, illetve fölismerése is közös tapasztalat, amelyet a társak (is) közvetítenek. A rabság izolált, egyéni tudata önmagában még akár egyéni patológiás fejlemény is lehetne. Valami mentális betegség tünete; kóroktani szimptóma. De ha az úton menetelőket örök kísérik és felügyelik, s ez is, legalább egy kisebb vagy nagyobb csoport közös tapasztalataként közvetítődik, ez az összefüggés is a szociológiai érvényesség státuszába emelkedik. Közös élmény lesz. A „nagy” társadalom még figyelmen kívül hagyhatja vagy éppen le is tagadhatja ezt a fejleményt, a közösség azonban, amelyhez az én tartozik, már jelzi és valamilyen módon kifejezi ezt a tapasztalatot. Átéli és – ami különösen fontos! – verbalizálja és kommunikálja ezt a tapasztalatot. A tüzértiszti uniformisából „kivetkőztetett”, megkülönböztető jelzésekkel stigmatizált munkaszolgálatos, aki magyarnak tudta magát, de zsidónak nyilvánították és bélyegezték, ezt valamiféleképpen ki is fejezte. Amikor pedig a front poklában, a betegekre rágyújtott barakk-kórházban elpusztult, sorsa – amit persze csak kikövetkeztetni tudtak a kortársak – minden szónál beszédesebben kommunikálta a szabadságtól való megfosztottságot. (Természetesen az a tapasztalat, amit itt Reitzer Béla példájával jeleztünk, jóval több volt mint egyéni tapasztalat; e sorsban sok társa volt.)

Nem kétséges, a Sem emlék, sem varázslat Radnóti költői teljesítménye révén az, ami. De amit „kommunikál”, az kollektív tapasztalatok és tartalmak összesűritése és kifejezése. Ezért lehet a vers több mint esetleges magándokumentum.

*

A hálózat kutatás egyik nagyon fontos gyakorlati kérdése az, minden network-pozíció azonos szerepkörű-e? A tapasztalat az, hogy nem, hogy többféle szerepkör létezik. Egy-egy network-pozíció szerepe nem annyi, hogy megkap egy információt és azt továbbadja. Maga a közvetítés bonyolult feladat. Akár a Julis néni „pletykál” a kispadon, akár egy irodalmi autoritás mond valami „bölcset”, akár a Führer intézi szövegét a „Volkshoz” (s így tovább), minden network-pozíciónak megvan a saját közvetítési lehetősége és szerepe, amely elkülöníti más network-pozícióktól, vagy éppen rokonítja azokkal. Itt nem pusztán arról van szó, hogy minden verbális kommunikátumnak megvan a saját idiómája, a nyelv nyelvekre hasad szét (vö. Thienemann), hanem egy szociológiai helyzetről is, e helyzet speciális logikájáról. A network tagjai helyzetük, alkatuk és sok más körülmény együttes hatásaként nagyon különböző közvetítői potenciállal rendelkeznek. Vannak például úgynevezett „kapuőr” szerepkörű pozíciók, amelyek az átlagosnál nagyobb mértékben képesek begyűjteni, szelektálni és integrálni az információkat, s egyben a közvetítést, a továbbáramoltatást is széles körben, célirányosan, az átvevői hajlandóságokat fölismerve és azokkal számolva, hatékonyan végzik. Ez a szerepkör nem pusztán mennyiségi növekedést eredményez, nem csak megsokszorozza a terjedést, de hatékonyabbá is teszi azt. A „kapuőr” ugyanis tudja, vagy „érzi”, hogy mit, kinek és hogyan kell továbbítani. Ugyanaz az információ ugyanis egyeseknél gyakorlatilag hatástalan, mivel süket fülekre talál, azaz a fölhasználás és a továbbadás blokkolódik, mások számára viszont valóságos szerepű az így kapott információ. Az átvevő eminens érdeke, hogy átvegye, hasznosítsa és továbbadja azt. Hogy fölérősítse, kiterjessze a közvetítést. Ez a szelektív közvetítés a „kapuőr” hatékonyságának titka, s pozíciója ezért jóval több, mint egy átlagos network-pozícióé.

Ilyen – már személyfölöttivé váló, intézményesülő – network-pozíció például a jó szerkesztő, aki az általa összerakott médiatartalom révén folyamatokat tud generálni, illetve más folyamatokat lassítani. Szerepe elsődleges értelmezésben „csak” kvalitásérzéknek látszik (vö. „minden jó írás ugyanolyan mennyiségű rosszat szorít ki a lapból”), de emellett

ilyenkor más is történik. Bizonyos preferenciák igazolása és fölerősítése (affirmálása), és bizonyos lehetőségek viszonylagos vagy teljes blokkolása. Azaz meghatározott jellegű és irányú közvetítés realizálódik, válik potenciálisból valóságossá. (Ilyen szerkesztők – intézményesített „kapuőrök” – voltak például a magyar irodalomban Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője, Gaál Gábor, a *Korunk* szerkesztője vagy Ilia Mihály, a *Tiszatáj* hajdani szerkesztője, akinek teljesítménye egyébként azért is különlegesnek tekinthető, mert a laptól eltávolítva, továbbra is egyszemélyes intézményként tudott működni.)

Egy-egy kapcsolathálóban több – kiteljesedett vagy részleges – „kapuőr-pozíció” is lehetséges. Ezek összhangja vagy feszültsége maga is a közvetítés hatékonyságát befolyásolja, motiválja. (Nota bene: az egészségügyben ilyen „kapuőr” volt például a kézműsást „föltaláló” Semmelweis Ignác is. Kollégái őt diszkreditáló igyekezete természetesen ugyancsak a közvetítést befolyásoló szerepű volt.)

A közvetítés gyorsaságának és hatékonyságának vannak a networkben rejlő, inherens okai (például a network-pozíciók jellege és szerepe), de vannak külső, mondhatnánk kontextuális okai is.

A külső, történeti kontextus messzemenően meghatározza a networkön belüli közvetítés tartalmát, lehetséges módjait, kifejeződésének közös „tapasztalatként” vagy éppen „szimbolikus reprezentációként” való megszilárdulását, azaz magát a közvetítést, mint olyant. A döntő, ami minden továbbit meghatároz, a szociokulturális tér tagoltsága, amely az egyes csoportok laza elkülönülésétől az enyhébb vagy szigorúbb szegregáltságig terjedően szétbontja a társadalom szövetét, s részben érintkezési hiátusokat hoz létre (amelyek blokkolják az információ arravaló terjedését), részben pedig egyes csoportokon belül összesűríti az információk áramlását. Ez a széttagolódás a termelés adott módjának és a politikai relációknak a kényszerítő logikáját is leképezi, és így voltaképpen csak hatalmi-lag integrált érintkezési viszonyokról lehet beszélni. A hatalmi integráció pedig, miközben igyekszik egybe tartani a homogén entitásként nem létező „társadalmat” (a „magyar nemzet” ideológiája például, tudjuk, mindig a társadalomnak csak egy-egy szegmensét fedte le), a széttagoltságot rögzíti. Egyetlen érintkezési viszony így gyakorlatilag nem is, vagy csak nagyon viszonylagos formában létezik. Egyetlen, egységes kapcsolatháló nem fedheti le ezt a tagolt szociokulturális teret. Pontosabban: a nyelv, a „vírusok” és a hatalom logikája fönntart ugyan egy inkább látens, mint valóságos egységet, de ez, mint az öntőforma, csak negatívban mutatja meg az egységet. Az alávetettség (és a fertőzés) formája ez.

Az érintkezési viszonyokat egyetlen egészként átfogó kapcsolatháló híján a társadalmon belüli közvetítés voltaképpen csak egymástól elkülönülő rivális kapcsolathálók zárt rendszerében történik. Az ezeket a networköket virtuálisan, valahogy, mégiscsak összekötő metahálózat így egy egészen speciális közvetítési rendszert igényel: a hatalmi gépezet intézményeit és szereplőit (például anyakönyvvezetőket, adóhivatalnokokat, az erőszak-szervezetek tagjait, pénzintézet „adminisztrátorokat”, prostituáltakat, s így tovább). Ők közvetítik a biológiai és társadalmi epidémiákat, az „egység” fönntartása és a fertőzés terjesztése e szerep kettős természetéhez, lényegéhez tartozik.

Mindez a kultúra viszonyaira lefordítva: vannak állagvédő „konzervatívok”, „népiek” és „urbánusok” (és sok, hozzájuk képest is marginális alakzat), s így tovább. A fősorolás hosszan folytatható. De egyetlen átfogó érintkezési és közvetítési kapcsolathálózat a kultúra övezetén belül nincs. Ami ezeket mégis valahogyan összekapcsolja, az a hatalom logikájának proteuszi változatosságú érvényesülése. A kultúrát is tehát egy kultúrán kívüli entitás ereje tartja egybe. (A nyelv, amely általános közvetítőnek látszik, valójában csak ezt a tagoltságot és ezt az érdekviszonyt képezi le.)

Mindez az érintkezési és közvetítési viszonyok komplikált, csak nehezen áttekinthető és még nehezebben leírható alakzatait tartja fön.

A hatalom fraktálja azonban mindegyikben kimutatható.

*

A dedikációs network közvetítő médiumként való vizsgálata tehát sok tanulsággal járhat, de jelenleg, amikor a dedikációk rendezett adatbázisa még nem létezik, amikor csak részadatbázisok vannak, e megközelítésnek komoly korlátaival kell számolnunk. Az egyik behatároló tény kétségkívül az, hogy a dedikációs network nem fed le minden releváns érintkezést. Egy-egy író tényleges „kontaktjai” szélesebb körűek és több eleműek, mennyiségileg nagyobbak, mint ami az ajánlások alapján megfogható. Így a rejtve maradó kontaktszemélyek vizsgálata kiesik az elemzés szemhatárából, s ez veszteség. Bizonyos közvetítések így föltáratlanok maradnak. Ennél is nagyobb deficitet eredményez az, hogy a jelenleg folyó gyűjtőmunka igazában csak két közelítést végez el: az egy író által írott ajánlásokat gyűjti össze (például a Radnótiét vagy a József Attiláét), vagy az egyetlen író könyvtárában megmaradt, azaz neki szóló ajánlásokat méri föl. Mindez azonban önmagában kevés. Az irodalmi életet nem ennyi, hanem jóval több network hálózza be. A releváns írók kapcsolathálói pedig át meg átszövik egymást, egy-egy network számos más networkkal kapcsolódik össze, s ezek együtt alkotják azt a kapcsolathálót (valójában: metahálózatot), amely már lefedi az érintkezések viszonylag teljes körét, s föltárja a releváns közvetítések valóságos hálózatát. Ilyen egységes adatbázis megteremtése persze nagy munka, de sem elvileg, sem gyakorlatilag nem kivitelezhetetlen. Megfelelő ráfordítással elérhető. Csak akarni és dolgozni kell érte.

Az adatbázis szisztematikus elemzése az irodalom, általában a kultúra szerveződésének olyan összefüggéseit hozhatja felszínre, amelyekről jelenleg csak homályos sejtéseink lehetnek.

Már csak ezért is érdemes ilyesmivel foglalkozni.